

DISLALIYADA LOGORITMIKADAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI

Ataxodjayeva E'zoza Hamidullayeva

Alfraganus Universiteti Defektlogiya yo'nalishi 4-kurs talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada dislaliya bilan og'rig'an bolalar nutqini tuzatishda logoritmika mashg'ulotlaridan foydalanishning samarali usullari yoritilgan. Tadqiqotda logoritmika metodining psixologik, fiziologik va pedagogik asoslari tahlil qilinadi hamda tovush talaffuzi buzilishlarini bartaraf etishdagi kompleks yondashuvning ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so'zlar: dislaliya, logoritmika, nutq buzilishi, ritm, artikulyatsiya, fonematik eshituv, motorika, korreksiya.

Annotation: This article discusses effective methods for using logorhythmic exercises to correct the speech of children with dyslalia. The study analyzes the psychological, physiological and pedagogical foundations of the logorhythmic method and reveals the importance of a comprehensive approach to eliminating sound pronunciation disorders.

Keywords: dyslalia, logorhythmics, speech disorders, rhythm, articulation, phonemic hearing, motor skills, correction.

Аннотация: В статье рассматриваются эффективные методы применения логоритмических упражнений для коррекции речи детей с дислалией. В исследовании анализируются психолого-физиологические и педагогические основы логоритмического метода и раскрывается важность комплексного подхода к устранению нарушений звукопроизношения.

Ключевые слова: дислалия, логорitmika, нарушения речи, ритм, артикуляция, фонематический слух, моторика, коррекция.

Nutq - insonning ijtimoiy, psixologik va intellektual rivojlanishining asosiy vositasi hisoblanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda uchraydigan eng keng tarqalgan nutq buzilishlaridan biri - dislaliya, ya'ni fonetik talaffuzdagi nuqsonlardir. Bunday bolalarda tovushlar noto'g'ri aytiladi, ularning joyi almashadi yoki butunlay tushib qoladi.

Dislaliyaning kelib chiqish sabablari turlicha: artikulyatsion apparatning anatomik nuqsonlari, fonematik eshituvning sustligi, nutqiy motorikaning rivojlanmaganligi, shuningdek, psixologik omillar (e'tibor yetishmovchiligi, sust motivatsiya).

Zamonaviy logopediyada dislaliya bilan ishlashda logoritmika mashg'ulotlari keng qo'llanilmoqda. Chunki logoritmika bolada nutq, harakat va ritmik idrok o'rtasidagi bog'liqlikni mustahkamlab, artikulyatsion moslashuvni tezlashtiradi va nutqiy nafasni rivojlantiradi.

Dislaliya - bu nutq apparatining tuzilishida organik o'zgarishlar mavjud bo'lmagan holda tovushlarning noto'g'ri talaffuz qilinishi, ularning almashuvi yoki tushib qolishi bilan tavsiflanadigan nutq buzilishi turidir. Ushbu nuqson asosan **fonetik** yoki **fonematik** sohalarda kuzatiladi va maktabgacha hamda boshlang'ich yoshdagi bolalarda eng keng tarqalgan nutq kamchiliklaridan biri hisoblanadi. Dislaliya nutqning kommunikativ, estetik va ijtimoiy funksiyalariga bevosita ta'sir ko'rsatadi, shuning uchun uni o'z vaqtida aniqlash va tuzatish muhim ahamiyat kasb etadi.

Nutqning shakllanishi murakkab psixolingvistik jarayon bo'lib, unda eshituv, artikulyatsiya, harakat koordinatsiyasi va fikrlash faoliyati bir-biri bilan uzviy bog'liq holda ishlaydi. Dislaliya holatida ushbu tizimlardan birida yoki bir nechtasida diskoordinatsiya yuzaga keladi. Masalan, bola tovushlarni eshitadi, biroq ularni fonematik jihatdan farqlay olmaydi (fonematik displaliya), yoki aksincha, u tovushlarni farqlaydi, lekin artikulyatsion apparat harakatlarini to'g'ri boshqara olmaydi (artikulyatsion displaliya). Psixolingvistik tadqiqotlar (R.E. Levina, L.S. Vygotskiy, A.R. Luriya) shuni ko'rsatadiki, displaliyada tovushning to'g'ri shakllanmasligi nutq faoliyatining **sensor** (eshituv), **motor** (harakat) va **koordinatsion** bo'g'inlari o'rtasidagi aloqa sustligi bilan bog'liq. Bu esa bolaning nutq faoliyatida barqaror xatolarning shakllanishiga olib keladi.

Dislaliya markaziy asab tizimi faoliyatining funktsional yetilmaganligi bilan ham izohlanadi. Bola miya po'stlog'idagi nutq markazlari (Broka va Vernike zonalari) o'rtasidagi neyron aloqalar yetarli darajada shakllanmagan bo'lishi mumkin. Bu holat, ayniqsa, **motor displaliyada** yaqqol namoyon bo'ladi, chunki artikulyatsion apparat (til, lab, jag', yumshoq tanglay) harakatlarini boshqaruvchi markazlar faoliyati sekin kechadi. Natijada bola tovushni to'g'ri shaklda ishlab chiqara olmaydi yoki tovushlar o'rnini almashtirib talaffuz qiladi. Shuningdek, **fonematik eshituvning** rivojlanmaganligi displaliyaning asosiy fiziologik sababi sifatida ko'rsatiladi. Bunday bolalar o'xshash tovushlarni ("s" va "sh", "r" va "l") farqlashda qiynaladilar. Neyropsixologik jihatdan bu jarayon eshituv analizatorining kam faolligi va tovush signallarini qayta ishlashdagi sustlik bilan izohlanadi.

Lingvistik nuqtayi nazardan displaliya - bu **fonetik-fonematik tizimning** buzilishi. Nutq tovushlarini o'zlashtirish jarayonida bola ularning artikulyatsion xususiyatlarini (lab, til, tanglay harakati), akustik belgilarini (jarangli-jarangsiz, shovqinli-shovqinsiz) va fonologik farqlarini to'liq anglay olmaydi. Natijada bola nutq tizimida fonemalar almashadi yoki yo'qoladi:

- "s" o'rniga "sh" (masalan, *soat* → *shoat*),
- "r" o'rniga "l" (masalan, *raqam* → *laqam*),

- “z” tovushi tushib qoladi (*bozor* → *boor*).

Bu jarayon fonematik tizimning shakllanmaganligini va bola nutqida **fonologik differensiasiya** jarayoni to‘liq kechmaganini ko‘rsatadi.

Dislaliya ko‘p hollarda bolalarning psixologik rivojlanish xususiyatlari bilan ham bog‘liq. Sust e‘tibor, kam diqqat, nutq faoliyatiga nisbatan past motivatsiya, ijtimoiy tajribaning cheklanganligi - bularning barchasi nutq tovushlarining to‘g‘ri o‘zlashtirilishini sekinlashtiradi. Ba‘zi hollarda esa bola o‘z talaffuzidagi xatolikni sezmaydi, bu esa **metalingvistik o‘z-o‘zini nazorat qilishning yetarli shakllanmaganligidan** dalolat beradi. Shu sababli logopedik ishlar jarayonida nafaqat artikulyatsion mashqlar, balki psixologik qo‘llab-quvvatlovchi usullar (motivatsion o‘yinlar, emotsional rag‘batlantirish) ham muhim ahamiyatga ega.

Pedagogik nuqtayi nazardan displaliya - bu nutqni shakllantirish jarayonidagi pedagogik omillarning yetarli darajada ta‘minlanmaganligi bilan ham bog‘liq. Masalan, oilada bolaning nutqiga e‘tibor berilmasligi, noto‘g‘ri talaffuzni kattalarning takrorlashi, nutqiy muhitning sustligi yoki ikitillilik sharoitida fonetik tizimning chalkashligi displaliyaning shakllanishiga sabab bo‘lishi mumkin. Shu bois, displaliyani tuzatish jarayoni **logopedik-pedagogik** yondashuv asosida, o‘yinli va interfaol metodlar yordamida olib borilishi lozim.

Ilmiy manbalarda displaliya quyidagi turlarga ajratiladi:

- **Funktsional displaliya** – artikulyatsion apparatda anatomik nuqson bo‘lmagan holda tovush talaffuzidagi xatoliklar;
- **Mexanik (organik) displaliya** – artikulyatsion apparatdagi tuzilma nuqsonlari (til qisqaligi, tish-jag‘ deformatsiyasi, tanglay nuqsonlari) natijasida yuzaga keladigan talaffuz buzilishi.

Funktsional displaliya o‘z navbatida **motor** (artikulatsiya harakatlaridagi kamchilik) va **sensor** (tovush eshitishdagi nuqson) turlariga bo‘linadi. Bu tasnif logopedik korreksiya jarayonini rejalashtirishda muhim ahamiyatga ega.

Dislaliya bilan og‘rigan bolalarda logopedik tuzatish ishlarini samarali tashkil etishda logoritmika muhim o‘rin tutadi. Logoritmika — bu nutq, ritm, harakat va musiqani uyg‘unlashtirgan kompleks korreksion metodika bo‘lib, u bolaning tovush talaffuzini, nutq nafasini, artikulyatsion koordinatsiyasini va psixomotor rivojlanishini yaxshilashga qaratilgan. Ushbu yondashuvda musiqaning ritmik tuzilishi, tana harakatlari va so‘zning fonetik ritmi birgalikda qo‘llanadi, bu esa displaliya holatida nutq tizimini har tomonlama faollashtirish imkonini beradi.

Logoritmika logopediya amaliyotida nafaqat talaffuzni to‘g‘rilash, balki bola nutqining ritmik, intonatsion va emotsional tomonlarini rivojlantirish uchun ham qo‘llanadi. Dislaliyada bolalar ko‘pincha artikulyatsion harakatlarni sekin, nomuvofiq yoki noto‘g‘ri bajaradilar. Ularning nutqiy ritm sezgisi zaif bo‘ladi, tovushlar orasidagi farqni his qilishda qiyinchiliklar kuzatiladi.

Logoritmik mashqlar yordamida bu jarayonlar ritmik-motorik asosda tuzatiladi: bola musiqa, she'r yoki o'yin harakatlari orqali tovushlarni, nafas olish va chiqarishni, intonatsiyani boshqarishni o'rganadi. Natijada tovush talaffuzi barqarorlashadi, nutq ohangi tabiiylik kasb etadi.

Dislaliya bilan ishlashda logoritmik mashg'ulotlar quyidagi yo'nalishlarda olib boriladi:

Artikulyatsion motorikani rivojlantirish - maxsus ritmik mashqlar, qo'shiq bilan birga talaffuz qilinadigan tovushlar, til, lab va jag' harakatlarini musiqaga moslashtirish orqali bajariladi.

Nutq nafasini shakllantirish - musiqiy ritm bilan uyg'un holda nafas olish va chiqarish mashqlari bolaning nutq davomiyligini oshiradi va talaffuzni barqarorlashtiradi.

Tovushlarni differensial eshitishni rivojlantirish - logoritmik o'yinlar (masalan, "qaysi tovushni eshityapsan?", "qaysi tovush tezroq yangradi?") orqali bola fonematik eshituvini mustahkamlaydi.

Nutqiy ritm va tempni muvofiqlashtirish - she'r, qo'shiq yoki qisqa dialoglarni harakat bilan uyg'unlashtirish orqali bola nutq tempini va ritmini boshqarishni o'rganadi.

Emotsional holatni barqarorlashtirish - musiqaning ijobiy ta'siri tufayli bola o'zini erkin, ishonchli tutadi, bu esa nutq faolligini oshiradi.

Logoritmika markaziy asab tizimi faoliyatini muvofiqlashtiradi, ayniqsa nutq-motor markazlari (Broka va Vernike zonalari) o'rtasidagi aloqani faollashtiradi. Ritmik harakatlar orqali miya po'stlog'ida nutqiy motor stereotiplar shakllanadi, bu esa tovushlarni avtomatlashuviga yordam beradi.

Bundan tashqari, logoritmik mashqlar diqqat, xotira, idrok, koordinatsiya kabi psixik jarayonlarni rivojlantiradi. Ayniqsa displaliyaga chalingan bolalarda motor harakatlarning aniqligi, koordinatsiyasi va sinxronligi sust bo'lganligi uchun logoritmika ularni faol harakatga undaydi, harakat va nutqning integratsiyasini ta'minlaydi.

Dislaliya bilan ishlashda logoritmik metodikani bosqichma-bosqich amalga oshirish muhim. Mashg'ulotlar quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

Tayyorlov bosqichi – nafas mashqlari, tana bo'shashtirish (relaksatsiya), musiqaga mos yurish, ritmik qo'l va oyoq harakatlari.

Asosiy bosqich – artikulyatsion mashqlar, tovushlarni talaffuz qilishni musiqiy ritmga bog'lash (masalan, "s" tovushini qo'shiq ohangida cho'zish, "r" tovushini ritmik takrorlash).

Ijodiy bosqich – qisqa she'rlar, qo'shiqlar, o'yinli dramatizatsiyalar orqali tovushlarni mustahkamlash, dialogik nutqni rivojlantirish.

Masalan, “Tovush bilan harakat”, “Qo‘shiqdagi tovushni top”, “Harakatli she‘r”, “Ritmga mos so‘z ayt” kabi o‘yin elementlari dislaliya bilan og‘rigan bolalarda motivatsiyani oshiradi va mashg‘ulotni qiziqarli qiladi.

Tadqiqotlar (N.A. Vetlugina, G.A. Volkova, L.V. Lopatina, A.V. Yastrebova) ko‘rsatishicha, logoritmik yondashuv dislaliyada artikulyatsion koordinatsiyani tiklash, nutq ritmini normallashtirish, tovushlarni differensial eshitishni shakllantirishda yuqori natija beradi.

Bola musiqiy ritmga mos harakatlar bajarish orqali tovush hosil qilish mexanizmlarini avtomatlashtiradi, bu esa og‘zaki nutqning tabiiyligini ta‘minlaydi. Shu bilan birga, logoritmika mashg‘ulotlari bolaning hissiy barqarorligini oshiradi, o‘ziga ishonchni kuchaytiradi va ijtimoiy muloqotga kirishish qobiliyatini rivojlantiradi.

Hozirgi davrda logoritmik mashg‘ulotlar multimedia, interaktiv musiqiy dasturlar, logopedik robotlar bilan uyg‘unlashtirilmoqda. Masalan, musiqali ritmni aks ettiruvchi vizual dasturlar orqali bola tovushni ko‘rish, eshitish va harakat bilan bir vaqtning o‘zida his etadi. Bu multisensor yondashuv dislaliya korreksiyasining samaradorligini sezilarli oshiradi.

Xulosa. Logoritmika dislaliya bilan og‘rigan bolalarning nutqiy rivojlanishida samarali korreksion metod hisoblanadi. U nafaqat artikulyatsion apparat faoliyatini, balki eshituv, motorika, diqqat va koordinatsiyani ham faollashtiradi. Natijada bola nutqiy jarayonni yaxlit boshqarishni o‘rganadi, tovushlarni to‘g‘ri talaffuz qilish, nutqni ritmik va ifodali shaklda yetkazish ko‘nikmalariga ega bo‘ladi.

Logoritmik yondashuvning eng katta afzalligi - uning kompleksligi va ijobiy emotsional ta‘siridir. Shu bois, dislaliya bilan ishlovchi logopedlar uchun logoritmika mashg‘ulotlari nutq korreksiyasining ajralmas tarkibiy qismi bo‘lib xizmat qilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Levina, R.E. Logopediyaga kirish. — Moskva: Prosveshcheniye, 2016.
2. Vygotskiy, L.S. Bola nutqining psixologiyasi. — Moskva: Pedagogika, 2018.
3. E. K. Ivanova. Logoritmika asoslari va amaliyoti. — Sankt-Peterburg, 2020.
4. Nurmatova D., Xo‘jayev B. Maxsus pedagogika asoslari. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2022.
5. Abdullayeva S. Nutq nuqsonlarini tuzatish metodikasi. — Toshkent: TDPU nashriyoti, 2023.